

УДК 347.763

Ірина Лукасевич-Крутник,

канд. юрид. наук, доцент,

докторант Науково-дослідного інституту приватного права

і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

СИСТЕМА ДОГОВОРІВ, ЩО ОПОСЕРЕДКОВУЮТЬ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена дослідженню системи договорів, що опосередковують зобов'язання з надання транспортних послуг у цивільному праві України. У ній з використанням моделі багаторівневої систематизації цивільно-правових договорів сформульовано авторську систему договорів із надання транспортних послуг, зокрема, запропоновано в межах типу договорів з надання послуг виокремлювати підтип договорів з надання транспортних послуг, в межах підтипу – види договорів перевезення пасажирів, багажу, вантажу, пошти; в межах кожного із зазначених видів – підвиди: а) договір перевезення автомобільним транспортом; б) договір перевезення залізничним транспортом; в) договір перевезення повітряним транспортом; г) договір перевезення морським транспортом; р) договір перевезення внутрішнім водним транспортом; д) договір перевезення в прямому змішаному сполученні. Можливе виокремлення різновидів договорів з надання транспортних послуг у межах окремих підвидів.

Ключові слова: система договорів з надання транспортних послуг, тип договору, підтип договору, вид договору, підвид договору.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Надання транспортних послуг опосередковується великою кількістю договірних конструкцій, які регулюються різними нормативно-правовими актами. Дослідження всіх договорів як єдиної виваженої системи дозволяє розглянути їх не як розрізнену масу окремих видів договорів, що не мають зв'язків між собою, а як певну їх сукупність, що володіє внутрішньою цілісною структурою, сукупність, в основі якої лежать єдність і взаємозв'язок між окремими договорами [1, с. 4-5]. Вивчення системи договірних зобов'язань з надання транспортних послуг є цікавим не лише з наукової точки зору, оскільки воно сприяє розвитку доктрини цивільного права, але й з практичної, адже виявлення особливостей договірних відносин зумовлює належне застосування відповідного правового регулювання, виявлення його прогалин та вироблення адекватної правової основи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Тематика систематизації цивільно-правових договорів загалом неодноразово висвітлювалась на сторінках юридичної літератури такими науковцями, як О. А. Беляєвич, С. М. Бервено, М. І. Брагінський, В. А. Васильєва, Л. К. Веретельник,

В. В. Вітрянський, М. В. Гордон, М. Д. Єгоров, О. С. Йоффе, О. А. Красавчиков, В. В. Луць, Р. А. Майданик, В. Г. Олюха, Ю. В. Романець, М. М. Сібільов, А. А. Телестакова, Н. В. Федорченко, Р. Б. Шишка та інші. Проте додаткового вивчення потребує проблематика системи договірних зобов'язань з надання транспортних послуг, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є формування системи договорів, що опосередковують зобов'язання з надання транспортних послуг, в цивільному праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У літературі із системного підходу і теорії систем до визначення системи підходять як до відмежованої множинності взаємодіючих елементів. Для системи цивільно-правових договорів як єдиної системи зі складними взаємозв'язками її елементів характерна як внутрішня єдність, так і диференціація договірних відносин, зумовлена особливостями конкретних майнових відносин, опосередкованих договорами [2, с. 55].

Важливість системного підходу у дослідженні певної групи договорів обґрунтовує у своїй монографічній роботі А. Б. Гриняк. По-перше, оскільки система договорів є складовою частиною більш широких систем

зобов'язального права, вона характеризується властивими їй родовими ознаками. Наявність родових ознак дає змогу застосовувати до договірних відносин ті норми загальної частини ЦК України, на які не впливає договірна специфіка. По-друге, система договорів має ознаки, з одного боку, що вирізняють її з-поміж інших підсистем цивільного права, а з іншого – властиві будь-яким договірним відносинам. Ці ознаки слугують основою для формулювання уніфікованих норм, які застосовуються до всіх цивільних договорів. По-третє, система договорів складається з великої кількості елементів (типів, видів, різновидів договорів), кожен з яких, маючи загальні ознаки цивільного договору, характеризується специфікою, що зумовлює необхідність особливого правового регулювання [3, с. 73-74]. Погоджуючись із вказаним вище, варто зазначити, що вивчення системи договорів є підґрунтям для вдосконалення наявного і розробки нового законодавства в цій галузі.

Систему договірних зобов'язань можна досліджувати під різним кутом зору, залежно від мети її створення та класифікаційних критеріїв.

Так, В. В. Луць поділяє транспортні договори на основні та допоміжні. Основні транспортні договори опосередковують головну сферу взаємовідносин транспортних організацій та клієнтури (договори про перевезення пасажирів, вантажів, багажу та пошти, договори буксирування). Допоміжні договори сприяють нормальній організації перевізного процесу (договори про організацію перевезень, транспортного експедирування, на експлуатацію під'їзних колій, подачу і забирання вагонів, вузлові угоди тощо) [4, с. 486].

Саме поділ договорів на основні та додаткові було покладено в основу системи усіх договорів про надання послуг, запропонованої А. А. Телестаковою. Аналізуючи наявні підходи провідних учених у галузі цивільного права, науковець пропонує поділяти усі договори про надання послуг на дві класифікаційні групи – загальні (універсальні) договори про надання послуг та допоміжні договори про надання послуг.

До загальних договорів відносять договори, спрямовані на досягнення економічного ефекту, та договори, спрямовані на задоволення немайнового інтересу. До договорів, спрямованих на досягнення економічного ефекту, належать: 1) договори щодо вчинення юридично значимих дій (укладення правочинів): договори із високим ступенем ризику (РЕПО); договори без високого ступеня ризику (комісія);

2) договори щодо вчинення фактичної поведінки (перевезення товару до пункту призначення). До договорів, спрямованих на задоволення немайнового інтересу, належать: 1) договори, спрямовані на задоволення немайнового інтересу фізичної особи (договори, що впливають на інтелектуальний розвиток особи; договори, що впливають на стан фізіологічного і психічного здоров'я; договори, що впливають на духовний стан фізичної особи); 2) договори, спрямовані на задоволення немайнового інтересу юридичної особи (договори про поширення позитивної інформації; договори універсального немайнового характеру; договори про передачу інформації), 3) змішані договори, які можуть бути спрямовані на задоволення немайнового інтересу і юридичної, і фізичної особи.

До групи допоміжних договорів про надання послуг входять договори, спрямовані на обслуговування інших договорів (договори на експлуатацію залізничних під'їзних колій), та договори, спрямовані на забезпечення виконання основного договору (договір експедирування) [5].

З аналізу зазначеної системи договорів випливає, що договірні конструкції, спрямовані на надання транспортних послуг, належать до обох груп. Група допоміжних договорів наповнена виключно договорами з надання транспортних послуг. Тоді як у групі загальних договорів поза увагою авторки залишились договори про перевезення пасажирів, чартеру (фрахтування) та ін.

Такий дихотомічний поділ договорів, безперечно, має науку цінність, оскільки відображає значення та роль певної договірної конструкції у сфері надання послуг. Проте, як влучно зауважує Ю. В. Романець, дослідження того чи іншого об'єкта як системи передбачає, по-перше, наявність множинності елементів, що розглядаються в якості одиниць аналізу; по-друге, взаємопов'язаність цих елементів з обов'язковою присутністю системоутворюючих зв'язків, що забезпечують цілісність системи; по-третє, ієрархічність будови, що виражається в розумінні цієї системи як елемента системи більш високого рівня [6, с. 6].

У зазначеній вище системі договорів із надання послуг важко віднайти системоутворюючі зв'язки, що забезпечують цілісність системи та ієрархічність її будови. Тому запропонована система швидше є класифікацією, а не системним поділом. У цьому контексті доцільно зазначити точку зору О. О. Красавчикова про те, що «...система договорів надає істотну допомогу у формуванні правильного судження

щодо суті самого закону, в усвідомленні того порядку, до встановлення якого прагнув законодавець» [7, с. 42]. Керуючись сказаним, варто зазначити, що система договорів повинна базуватись на позитивному праві, сприяти розвитку наукових теорій та вирішенню практичних завдань.

У доктрині цивільного права піраміда системи договорів сформульована таким чином: рід, тип, підтип, вид та підвид договору. У такій ієрархії рід – найбільш загальна категорія, якій відповідає сам договір як унікальний регулятор відносин, що ґрунтуються на волевиявленні їх учасників [8, с. 325 – 326]. На думку В. Г. Олюхи, великі групи договорів, що об'єднують типи, доцільно називати «клас» договорів [9].

При цьому будь-яка однорідна група договорів повинна мати спільну ознаку, що не виключає можливості їх подальшого внутрішньовидового поділу за іншими критеріями, однак у рамках загальнонародової ознаки їх поділу, який має охоплювати всі більш дрібні класифікації. У цьому контексті в літературі цілком справедливо акцентується увага на важливості послідовної реалізації завдання систематизації договорів, яка полягає в тому, що «кожній групі, яка об'єднує різні їх типи, повинен відповідати свій термін, більш широкий за своїм змістом, ніж терміни, які використані у внутрішньо груповій систематизації». Тому необхідно виходити з розуміння терміна «тип» як найбільш ширшого за своїм змістом поняття з максимальною сферою дії, яким позначається однорідна група договорів [8, с. 325].

Таким чином, систематизація договорів відбувається від загального до особливого. Першим рівнем поділу в системі договірних зобов'язань є їх поділ на такі класифікаційні групи, як «тип договору». Дане поняття застосовується для позначення найбільш повної за обсягом групи договорів, яка відокремлюється від інших за однаковою спрямованістю або спрямованістю результату цивільно-правового договору. З огляду на норми Книги V Цивільного кодексу України про договірні зобов'язання, типами цивільно-правових договорів є договори про передачу майна у власність, договори про передачу майна у користування, договори про виконання робіт, договори про надання послуг, договори про передачу результатів інтелектуальної діяльності та ін.

Договори про надання транспортних послуг належать до типу договорів про надання послуг, ідентичною спрямованістю яких є саме надання послуг, що споживаються в процесі отримання. Класифікаційна група «тип договору» включає до свого змісту

менші за обсягом класифікаційні групи – підтипи, види та підвиди. Оскільки тип договорів про надання послуг включає велику кількість різних за правовою природою договорів, його варто поділити залежно від особливостей опосередковуваних договорами послуг на підтипи. У такому разі договори про надання транспортних послуг є підтипом у типі договорів про надання послуг.

На сторінках юридичної літератури дуже часто у разі створення чи характеристики системи договорів відбувається підміна понять і недотримання термінологічної чистоти, внаслідок чого різні класифікаційні групи необґрунтовано отримують назву «тип» чи «вид» договору. Договори з надання транспортних послуг не стали винятком.

Так, на думку Н. В. Федорченко, договір перевезення та транспортного експедирування є окремими типами цивільно-правових договорів, що входять у групу договірних зобов'язань із надання послуг поряд зі зберіганням, страхуванням, дорученням, комісією, а також договором довічного управління майном [10, с. 91]. Очевидно, дослідниця термін «тип» договору замінює словосполученням «група договірних зобов'язань». А під поняттям «тип» договору пропонує розуміти закріплені в ЦК України окремі види договорів, у тому числі у сфері надання транспортних послуг – перевезення (Глава 64), транспортне експедирування (Глава 65).

На думку Л. К. Веретельник, договори про доставку вантажів, пасажирів і багажу (перевезення) та транспортне обслуговування є одним із типів договорів поряд із такими типами договорів, як договори на забезпечення виконання зобов'язань; договори про мінімізацію ризиків; договори про передачу майна (речі, товари) у власність; договори про безоплатну передачу майна у власність; договори про передачу майна в тимчасове володіння і користування або користування; договори про виконання робіт (підряд); договори про надання юридичних і/або фактичних послуг; договори, пов'язані з проведенням розрахунків і кредитуванням; корпоративні договори задля досягнення загальної господарської або іншої мети; договори про створення результату творчої, інтелектуальної та іншої діяльності; договори про створення та розповсюдження інформації; договори про надання майнових прав на використання результату творчої діяльності; інші договори, що чітко не визначились у своїй типологічній приналежності [11, с. 7].

Не заперечуючи те, що договори про доставку вантажів, пасажирів і багажу (пере-

везення) та транспортне обслуговування належать до однієї групи договорів, вважаємо помилковою точку зору, що дана група договорів є типом договору, оскільки вона поєднує лише частину договорів, які мають ідентичну спрямованість – надання транспортних послуг.

Подібні точки зору можна знайти і в закордонній юридичній літературі. Так, Ю. В. Романець розглядає договір перевезення та транспортного експедирування як самостійні типи в групі договорів, спрямованих на виконання робіт (надання послуг) [6, с. 69–73]. Така позиція не відповідає духові та букві кодифікованого акта цивільного законодавства України. Адже договори про виконання робіт та надання послуг мають різне правове регулювання, тому об'єднання їх в одну класифікаційну групу видається безпідставним. Крім того, договір перевезення та транспортного експедирування є видами, а не типами договору.

Договірні зобов'язання з надання послуг як тип договору об'єднують велику кількість договірних конструкцій, що мають свої особливості. Тому з метою правильної ієрархічної побудови системи договорів у даному типі договору доцільно виділяти підтипи. Підтип об'єднує меншу порівняно з типом групу договорів, які мають спільну юридичну мету, проте вона відрізняється від інших підтипів у межах обумовленого типу. У підтипі договору з надання транспортних послуг такою метою є переміщення людей та (або) певного об'єкта в просторі за допомогою транспортного засобу.

Коло договірних конструкцій, які входять у підтип договорів із надання транспортних послуг, визначається наступним рівнем багаторівневої систематизації – видами договорів. Ними є певні групи договорів, які поряд із загальними рисами, що характерні для підтипу та типу договорів, до яких вони належать, мають власні риси, що виділяють їх від інших.

Договори з надання транспортних послуг в Цивільному кодексі України регулюються Главою 64 та Главою 65. У нормах Глави 64 «Перевезення» зазначено договори перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти, договір чартеру (фрахтування), довгостроковий договір. Главою 65 «Транспортне експедирування» регулюються відносини за договором транспортного експедирування.

Таким чином, залежно від об'єкта договору з надання транспортних послуг поділяються на види: договір перевезення пасажирів, договір перевезення багажу, договір перевезення вантажу, договір перевезення пошти.

Дискусійним у юридичній літературі є питання щодо виділення договору перевезення пошти як самостійного виду договору перевезення [12, с. 152]. Адже перевезення будь-яких предметів матеріального світу здійснюється за договором перевезення вантажу, а пошта, як і вантаж, є предметом матеріального світу. Загальне визначення поняття «пошта» закріплено у п. 3.15 Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів, затверджених наказом Державного департаменту авіаційного транспорту України Міністерства внутрішніх справ України від 11.06.1996 № 168/397, відповідно до якого поштою є кореспонденція та інші предмети, що відправляються поштовою адміністрацією та призначені для неї. Очевидно, пошта є особливим об'єктом, який зумовлює виділення окремого виду договору перевезення. Виокремлення договору перевезення пошти забезпечується також спеціальним правовим регулюванням. Оскільки система договорів повинна відображати й особливості договірних конструкцій, і особливості їх правового регулювання, договір перевезення пошти потрібно розглядати як самостійний різновид договору перевезення.

У межах кожного виду договору про надання транспортних послуг можна виділити підвиди. У доктрині цивільного права підвидом договорів вважають договори, які відрізняються особливостями, що не мають істотного значення для визначення правової природи договору в цілому [8, с. 365].

Оскільки договори з надання транспортних послуг реалізуються у сфері транспортної системи, то залежно від виду транспорту кожен із договорів перевезення пасажирів, багажу, вантажу, пошти можна класифікувати на такі підвиди: а) договір перевезення автомобільним транспортом; б) договір перевезення залізничним транспортом; в) договір перевезення повітряним транспортом; г) договір перевезення морським транспортом; ґ) договір перевезення внутрішнім водним транспортом; д) договір перевезення в прямому змішаному сполученні.

Система договорів з надання транспортних послуг настільки розгалужена, що в підвидах договорів із надання транспортних послуг можливе виокремлення різновидів договірних конструкцій. Так, у всіх підвидах договорів перевезення вантажу можливе виокремлення такого різновиду договору, як довгостроковий договір. Відповідно до ч. 3 ст. 307 ГК України залежно від виду транспорту, яким передбачається система-

тичне перевезення вантажів, укладаються такі довгострокові договори: довгостроковий – на залізничному і морському транспорті, навігаційний – на річковому транспорті (внутрішньому флоті), спеціальний – на повітряному транспорті, річний – на автомобільному транспорті.

У формуванні системи цивільно-правових договорів часто проблемним є визначення місця договору, який за своєю метою чи спрямуванням належить до певного типу чи підтипу договорів, але за правовою природою є змішаним договором. Як зазначає Р. А. Лідовець, до суттєвих ознак, що характеризують змішані договори, належать поєднання елементів різних договорів і виникнення на цій основі двох і більше зобов'язань, до кожного з яких застосовуються правила про відповідний вид зобов'язань [13, с. 62]. Прикладом такого змішаного договору у підтипі договорів з надання транспортних послуг є договір транспортного експедирування та договір чартеру (фрахтування).

Безперечно, Цивільний кодекс України не спроможний охопити всі види договорів із надання транспортних послуг та закріпити їх правове регулювання. Частина таких договорів регламентована іншими нормативно-правовими актами. Наприклад, Кодексом торговельного мореплавства України врегульовано договір морського круїзу (ст. 195-202), договір чартеру (фрахтування) суден на певний час (ст. 203-214), договір морського буксирування (ст. 222-228) та ін. Крім того, учасники цивільних відносин, керуючись принципом свободи договору, можуть укласти будь-який інший договір із надання транспортних послуг, не врегульований законодавством України (непоіменовані договори).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі. На підставі проведеного дослідження, керуючись моделлю багаторівневої систематизації цивільно-правових договорів, ми сформулювали авторську систему договорів із надання транспортних послуг, зокрема, запропоновано в межах типу договорів з надання послуг виокремлювати підтип договорів із надання транспортних послуг, у межах підтипу – види договорів перевезення пасажирів, багажу, вантажу, пошти; в межах кожного із зазначених видів – підвиди: а) договір перевезення автомобіль-

ним транспортом; б) договір перевезення залізничним транспортом; в) договір перевезення повітряним транспортом; г) договір перевезення морським транспортом; ґ) договір перевезення внутрішнім водним транспортом; д) договір перевезення в прямому змішаному сполученні. Можливе виокремлення різновидів договорів із надання транспортних послуг у межах окремих підвидів.

Список використаних джерел:

1. Васильєва В. А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2006. 31 с.
2. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
3. Гриняк А.Б. Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов'язань у цивільному праві України: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. 374 с.
4. Луць В.В. Загальні положення про транспортні договори. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2009. Глава 25. § 1. С. 485 – 487.
5. Телестакова А.А. Система договорів про надання послуг в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 25 с.
6. Романец Ю.В. Система договорів в гражданском праве России. Москва: Юрист, 2001. 278 с.
7. Красавчиков О. Система отдельных видов обязательств. Советская юстиция. 1960. № 5. С. 42-43.
8. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за ред. О.В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
9. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.
10. Федорченко Н. В. Договірні зобов'язання з надання послуг: проблеми теорії і практики: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2015. 328 с.
11. Веретельник Л.К. Систематизація договорів у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.
12. Попов В.А. Класифікація договорів, що укладаються у сфері перевезення. Наше право. 2016. № 1. С. 150–157.
13. Лідовець Р. А. Змішані договори в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Острог, 2004. 203 с.

Статья посвящена исследованию системы договоров, опосредующих обязательства по предоставлению транспортных услуг в гражданском праве Украины. В ней с использованием модели многоуровневой классификации гражданско-правовых договоров сформулирована авторская система договоров по предоставлению транспортных услуг, в частности, предложено в пределах типа договоров по оказанию услуг выделять подтип договоров по предоставлению транспортных услуг, в пределах подтипа – виды договоров перевозки пассажиров, багажа, груза, почты; в пределах каждого из указанных видов – подвиды: а) договор перевозки автомобильным транспортом; б) договор перевозки железнодорожным транспортом; в) договор перевозки воздушным транспортом; г) договор перевозки морским транспортом; з) договор перевозки внутренним водным транспортом; д) договор перевозки в прямом смешанном сообщении. Возможно выделение разновидностей договоров по предоставлению транспортных услуг в рамках отдельных подвидов.

Ключевые слова: система договоров по предоставлению транспортных услуг, тип договора, подтип договора, вид договора, подвид договора.

Article is devoted to the study of the system of agreements pertaining to the obligations for the provision of transport services in the civil law of Ukraine. It using multi-level models of systematization of civil law contracts copyright articulated system of contracts for the provision of transport services, in particular, offered within the type of contracts on the provision of services to distinguish the subtype of agreements on the provision of transport services, within subtype – the type of contract of carriage of passengers, baggage, goods, post; within each of these species – subspecies: a) the contract of carriage by road; b) the contract of carriage by rail; c) a contract of transportation by air; d) the contract of carriage in Maritime transport; g) the contract of carriage by inland water transport; d) contract of carriage in direct mixed message. A selection of types of contracts on rendering of transport services within individual subspecies is possible.

Key words: system of the contract on rendering of transport services, type of contract, subtype of contract, a subspecies of contract.

